



## INICIJATIVA HRVATSKO- -SLAVONSKOGA GOSPODARSKOG DRUŠTVA ZA REGULIRANJE "CIGANSKOGA PITANJA" U HRVATSKOJ I SLAVONIJI POTKRAJ XIX. ST.

Danijel VOJAK  
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 323.15(497.5=214.58)"189"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. 6. 2008.

Rad se temelji na istraživanju periodike (*Gospodarskog lista*, *Obzora* i *Narodnih novina*), upravnih izvještaja županijskih vlasti te relevantne literature. Analizirana je inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za rješavanje "čiganskoga pitanja" u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st. Članovi navedenoga Društva, nakon višegodišnjih rasprava, percipirajući Rome kao lijenčine, lopove, varalice i "socijalne parazite", predložili su da se strani (nomadski) Romi protjeruju, a domaći (sjedilački) Romi prisilno koloniziraju. Državna vlast je 1893. izdala posebnu naredbu o Romima, u koju su bili uvršteni prijedlozi toga Društva. Ovim se nije riješilo "čigansko pitanje", jer je znatan dio Roma i dalje odbijao sjedilački način života te se nastavljao sukobljavati sa seoskim stanovništvom i vlastima.

Ključne riječi: Romi, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, seljaci, gospodarstvo



Danijel Vojak, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,  
Marulićev trg 19/1, p.p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.  
E-mail: danijel.vojak@pilar.hr

Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo [dalje HSGD] sredinom 1880-ih kao jedno od važnijih gospodarskih institucija na području Hrvatske i Slavonije, pokrenulo je javnu raspravu o "čiganskom pitanju" i pritom donijelo nekoliko prijedloga za njegovo rješavanje. Jedan od ciljeva rada jest analiza navede-

nih prijedloga u kontekstu istraživanja položaja romskoga stanovništva na području Hrvatske i Slavonije potkraj XIX. st. Rad se temelji na istraživanju periodike (*Gospodarskog lista*, *Obzora* i *Narodnih novina*), upravnih izvještaja županijskih vlasti i relevantne literature.

## **IZ POVIJESTI HSGD-a U KONTEKSTU GOSPODARSKIH PRILIKA HRVATSKE I SLAVONIJE U DRUGOJ POLOVICI XIX. ST.**

Zagrebački nadbiskup Juraj Haulik pozvao je početkom veljače 1841. u Zagrebu na sastanak istaknute hrvatske gospodarstvenike ("hrvatske gospodare, plemenitaše rodoljube"). Svrha sastanka bila je osnivanje gospodarskoga društva koje bi unaprijedilo gospodarstvo educiranjem stanovništva o racionalnoj i modernoj poljoprivredi (Szabo, 1987., 171; Arčabić, 2003., 312). Na tom je sastanku osnovano Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, koje je iduće godine počelo izdavati zasebno stručno glasilo ("organ") *Lista mesečnoga Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*. Ovo glasilo promijenit će naziv u nekoliko navrata, a od 1855. do danas ustalio se naziv *Gospodarski list* (Szabo, 1987., 171; Arčabić, 2003., 315-317; Despot, 1967., 305; Pavličević, 1991., 171-172). HSGD je svoje aktivnosti na gospodarskom području, između ostalog, širio osnivajući mnoge podružnice i izdajući publikacije. U razdoblju revolucionarnih 1848. i 1849., sredinom 1850-ih te na prijelazu između 1860-ih i 1870-ih, bio je usporen rad Društva zbog nepovoljnih političkih i gospodarskih prilika. Unatoč tome, ono je 1875. imalo osam podružnica sa 351 članom, a osam godina kasnije 29 podružnica sa 4189 članova (Szabo, 1987., 172-173; Kuralt, 1884., 58; Arčabić, 2003., 317-319). Neki znanstvenici primjećuju kako su veleposjednici imali inicijativu u HSGD-u, dok su seljaci bilo postrani, što pokazuju primjeri osnivanja i rada podružnica u Dugom Selu i Našicama (Pavličević, 1991., 172-173; Waller, 1999., 231-233). Valja istaknuti kako je Društvo nastojalo povezati državu, seljake i veleposjednike u produktivnoj organizaciji gospodarstva, pritom je posebice bilo okrenuto educiranju seoskoga stanovništva na primjeni novih i boljih metoda u vođenju seoskih gospodarstava (npr. promicanjem upotrebe djeteline za krmnu hranu, subvencioniranjem stočarstva, primjenom kvalitetnijih poljoprivrednih alata i upotrebljavanjem strojeva te uvođenjem novih sorti grožđa i drugih ratarskih biljaka, Kuralt, 1884., 58-59; Arčabić, 2003., 319-327).

Ne treba smetnuti s uma gospodarske prilike u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, osobito u njezinim ruralnim dijelovima (gdje je živio najveći broj Roma!), jer su one znatno utjecale na stavove članova HSGD-a prema rješavanju "ciganskoga pitanja". Među najvažnijim gospodarskim događajima u zad-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

njih pedesetak godina XIX. st. u Hrvatskoj i Slavoniji bili su ukidanje kmetstva i raspadanje zadruga, što se negativno odrazilo na modernizaciju navedenoga područja (Goldstein, 2003., 179; Kuralt, 1884., 60; Gross i Szabo, 1992., 91-97, 302-303). Modernizacija je dovela do početka pretvorbe staleškoga feudalnog društva u industrijsko građansko društvo, posljedice čega su se vidjele, između ostalog, u izgradnji željezničke mreže i poboljšanju obrazovanja (Goldstein, 2003., 181). Većina stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji živjela je na selu, tako je prema popisu iz 1880. čak 86,06% stanovništva živjelo od poljoprivrede. Osim toga, seosko stanovništvo u ovom je razdoblju bilo većim dijelom nepismeno, siromašno, sumnjičavo prema vlastima te često optuživano kao lijeno (Gross i Szabo, 1992., 34-37, 94-95). Ekonomske (ne)prilike, poput nedovoljne produktivnosti, zastarjelosti i neracionalnosti seoskih gospodarstava, rascjepkanosti i male veličine posjeda (npr. 1895. popisano je 44% gospodarstava do 5 jutara i 47% gospodarstava od 5 do 20 jutara), pojave bolesti (poput filoksera 1880-ih), gladi i ekonomskih kriza, negativno su se odražavale na seosku privredu, što je dovelo do iseljavanja stanovništva. Iz navedenoga može se zaključiti kako je položaj seoskoga stanovništva potkraj XIX. st. na ovom području bio vrlo težak, a time i vrlo osjetljiv na svaki negativni utjecaj na njihovo gospodarstvo. Znatan dio seljaka upravo je percipirao Rome kao jednu od prijatnijih njihovu gospodarstvu, a to je bio jedan od razloga zašto je HSGD inicirao rješavanje "ciganskoga pitanja" (Goldstein, 2003., 195; Gross i Szabo, 1992., 300-310; Maticka, 2002., 180-182; Mirković, 1985., 22-25; Šidak i sur., 1968., 227).

## **IZ POVIJESTI ROMA OD NJIHOVA DOSELJAVANJA U HRVATSKU U XIV. ST. DO XIX. ST.**

Kako bismo bolje razumjeli položaj Roma potkraj XIX. st. na području Hrvatske i Slavonije, treba se ukratko osvrnuti na neke važnije događaje iz njihove povijesti doseljavanja u hrvatske zemlje.

Većina romologa smatra kako su se Romi od V. do XI. st. u više migracijskih valova iseljavali s prostora Indije do europskih zemalja. Naseljavanje Roma na Balkanu neki povezuju s dolaskom Osmanlija, a oni se u većoj mjeri integriraju u osmanski društveno-gospodarski sustav. Naseljavanje Roma u zapadnoeuropskim državama u početku je prolazilo bez većih otpora vlasti ili stanovništva, a mnogi vladari, među njima i neki pape, davali su im posebne propusnice u obliku *litteras promotorias* (pisma zaštite) (Kenrick, 2004., 4-71; Fraser, 1995., 10-33; Liégeois, 1986., 38-44; Marushiakova, Popov, 2001., 7-21). Romi se u hrvatske zemlje doseljavaju u drugoj polovici XIV.

st., pritom je zabilježeno kako su u gradovima Dubrovniku i Zagrebu živjeli u manjim skupinama (dvjestotinjak) te radili kao trgovci i obrtnici (npr. kao mesari, krznari, kovači, rešetari, gostioničari). Osim toga, Romi su pratili osmanlijsku vojsku u hrvatske zemlje, o čemu postoje izvori u kojima se navodi kako je 2000 Roma 1469. i 1470. godine s osmanlijskom vojskom opljačkalo ličko-krbavsko i senjsko područje (Petrović, 1976., 124-145; Tkalčić, 1898., 126-127; *Narodne novine*, 15. 9. 1894., br. 211, 4). Položaj Roma od polovice XV. st. u većini zapadnoeuropskih zemalja postaje sve teži, jer ih se zbog nepovoljnih političkih i društvenih prilika (poput čestih ratova i s njima povezane gladi, seljačkih buna i epidemija) počelo izrazito negativno percipirati kao lopove, varalice i špijune. Posljedica toga bila je da su u nekim zemljama vlasti, poput španjolskih, njemačkih, engleskih i francuskih, započele progoniti i asimilirati Rome. Oni su jedino na području Osmanlijskoga Carstva uživali "relativnu" sigurnost, ako prihvate mletski sustav, što je imalo za posljedicu da je najviše Roma upravo živjelo unutar toga Carstva (Fraser, 1995., 84-186; Marushiakova, Popov, 2001., 23-50; Mujić, 1952.-1953., 146-155).

Hrvatske su vlasti na početku XVI. st. počele ograničavati kretanje i boravak Roma na svojem području, što se vidi iz odredaba Hrvatskoga sabora iz 1593., 1615., 1619., 1671. i 1682. No nameće se pitanje jesu li se one provodile, jer nije poznato je li Ugarski sabor ili kralj te naredbe i potvrdio (*Narodne novine*, 15. 9. 1894., br. 211, 4; Šišić, 1918., 131, 220-222; Kukuljević Sacinski, 1862., 71; Matasović, 1928., 200). U XVIII. st. pojavili su se reformski prijedlozi koji su utjecali na položaj Roma. Reforme je započeo car Karlo, izdajući 1724. odredbu o nomadskim Romima kojom je odredio njihovo obvezno registriranje i dodatno plaćanje poreza na prostoru Ugarske. Dva desetak godina kasnije, Marija Terezija zapovjedila je protjerivanje nomadskih Roma, a od 1758. do 1767. izdala je tri nove odredbe kojima je, između ostalog, propisala njihovo stalno naseljavanje, porezna i druga davanja državi i lokalnim feudalcima, vojnu obvezu i cehovsko obrazovanje, zabranila posjedovanje konja i kola, "nadjenu" ime "Neubauern" ("Novi seljaci") te propisala udomljavanje romske djece i njihovo stavljanje u kršćanske građanske i seoske obitelji radi njihova kršćanskog odgoja. Josip II. nastavio je s reformskim djelovanjem i 1783. novom je odredbom propisao zabranu naseljavanja Roma u šumama, oduzimanje njihove djece te odredio da se bave poljoprivredom i ratarstvom, uz stroga ograničenja u kretanju (Crowe, 1996., 73-76; Fraser, 1995., 156; Czoernig, 1857., 187-188). Nakon smrti Josipa II. vidjela se neuspješnost navedenih reformi, ponajviše zbog otpora domicilnoga stanovništva naseljavanju Roma na njihovu području, prevelikih po-

reznih i drugih davanja, nedjelotvornosti upravnih vlasti te samom otporu Roma (odbijali su živjeti u sagrađenim kućama, a "posvojena" romska djeca često su bježala). Marijaterzijanske i jozefinske reforme imale su utjecaj na Hrvatsku i Slavoniju, jer su vlasti od polovice XVIII. st. nastojale uspostaviti nadzor nad Romima. Jedan od pokazatelja takva "nadzora" može se vidjeti u provođenju prvoga popisa romskoga stanovništva na prostoru Srijemske, Križevačke, Virovitičke i Požeške županije. Na području navedenih županija bilo je od 1781. do 1783. popisano u prosjeku nešto više od 1066 Roma, pri čemu se najveći broj romskoga stanovništva nalazio u Virovitičkoj županiji. Takva naseljenost može se objasniti blizinom Ugarske, gdje je živio veći broj romskoga stanovništva i odatle je, vjerojatno, znatan dio njih dolazio na ovaj pogranični prostor (Czoernig, 1857., 188-189; Matasović, 1928., 201).

U drugoj polovici XIX. st. državne i lokalne vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji posvetile su sve više pozornosti Romima, posebice zakonskom uređenju njihova položaja. Tako je polovicom XIX. st. velik dio Roma s područja Rumunjske došao u Hrvatsku i Slavoniju. Naime, tada je u rumunjskim zemljama bilo ukinuto "ropstvo", što je dovelo do naseljavanja Roma Koritara, koji su se govorno, zanimanjima i običajima razlikovali od ostalih Roma (Hrvatić, Ivančić, 2000., 257). Banske su vlasti nastojale zakonski regulirati položaj Roma, zbog čega su donijele odredbe iz 1851., 1873., 1874., 1876., 1878. i 1882. Navedenim odredbama bilo je propisano sprečavanje romskoga nomadskog kretanja, posebice boravak "stranih" (nomadskih) romskih skupina (Vojak, 2005.b, 150-153). Osim toga, tada se počeo provoditi moderno organiziran popis stanovništva, čime se mogla pratiti i demografska struktura Roma. Prema rezultatima triju popisa (iz 1880., 1890. i 1900.), broj Roma kretao se od nešto više od tri tisuće pa sve do nešto više od sedam tisuća, pritom ih je najviše živjelo u Srijemskoj i Virovitičkoj županiji, a najmanje u Modruško-riječkoj i Ličko-krbavskoj županiji. Osim toga, rezultati popisa stanovništva pokazuju kako je romsko stanovništvo bilo mlađe dobi, izrazito neobrazovno, većinom pravoslavne vjeroispovijedi te je gotovo isključivo živjelo u ruralnim područjima (Vojak, 2004.b, 722-726).

U ovom je razdoblju na prostoru Hrvatske i Slavonije živjelo nekoliko romskih plemena, a to su bili Kolompari ili Koltari (nomadsko pleme, govorili su romskim jezikom indijskoga narječja i bavili se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom), Koritari (sjedilačko pleme, govorili su rumunjskim jezikom, nosili romsku odjeću, izrađivali korita i kućanske predmete) i Drobnji kovači (sjedilačko pleme, trgovci konjima i glazbenici, govorili su umjetnim – "gegavačkim" jezikom) (*Narodne novine*, 18. 11. 1912., br. 267, 3). Iz navedenoga se vidi da je tek jedan dio Roma živio sjedilačkim načinom života, dok

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

● **TABLICA 1**  
Broj Roma na području Banske Hrvatske  
1880. – 1900.

su ostali bili nomadi, pritom se većina bavila sitnim obrtom i trgovinom. Seosko stanovništvo često je stalno naseljene Rome nazivalo "domaćim" ili "bijelim" Romima te ih smatralo dijelom svoje zajednice, jer su se oni sjedilačkim načinom života, preuzimanjem običaja i jezika seoskoga stanovništva, pružanjem raznih obrtničkih i trgovačkih usluga uklopili u svakodnevni život sela. "Stranim" su Romima nazivani oni Romi koji su bili nomadi, govorili mađarskim ili rumunjskim jezikom te često bili optuživani za krađe, prijevare i otmice djece (Vojak, 2004.a, 373-374).

	1880.	1890.	1900.		1880.	1890.	1900.
<i>Žup. Lika – Krbava</i>				<i>Žup. Varaždin</i>			
Kotar Brinje				Kotar Ivanec	22	4	9
Kotar Gospić	6	6	5	Kotar Klanjec	11		22
Kotar Gračac				Kotar Krapina			
Kotar Korenica	7			Kotar Ludbreg	5	14	23
Kotar Lapac donji				Kotar Novi Marof		6	1
Kotar Otočac				Kotar Pregrada			
Kotar Perušić				Kotar Varaždin			81
Kotar Senj				Kotar Zlatar			14
Kotar Udbina				<i>Ukupno</i>	<i>38</i>	<i>24</i>	<i>150</i>
Kotari	13	6	5	<i>Grad Varaždin</i>	3	29	11
Grad Senj				<i>Žup. Bjelovar – Križevci</i>			
<i>Ukupno</i>	<i>13</i>	<i>6</i>	<i>5</i>	Kotar Bjelovar	14	24	349
<i>Žup. Modruš – Rijeka</i>				Kotar Čazma			24
Kotar Crikvenica				Kotar Garešnica		1	7
Kotar Čabar				Kotar Đurđevac	5	34	263
Kotar Delnice		48	5	Kotar Grubišno polje		5	89
Kotar Ogulin	40	18		Kotar Koprivnica	18	13	329
Kotar Slunj	1	14		Kotar Križevci	22	25	40
Kotar Sušak			5	Kotar Kutina	16	1	21
Kotar Vojnić	17	21		Kotari	77	103	1122
Kotar Vrbovsko	5	11	59	Grad Bjelovar			
Kotari	63	112	69	Grad Koprivnica			
Grad Bakar				Grad Križevci	4	2	
<i>Ukupno</i>	<i>63</i>	<i>112</i>	<i>69</i>	Gradovi	4	2	
<i>Žup. Zagreb</i>				<i>Ukupno</i>	<i>79</i>	<i>105</i>	<i>1122</i>
Kotar Dugo Selo			16	<i>Žup. Požega</i>			
Kotar Dvor	3		2	Kotar Brod	114	147	74
Kotar Glina	26		1	Kotar Daruvar	8	27	57
Kotar Jaska	21	47	93	Kotar Nova Gradiška	45	24	
Kotar Karlovac	71	59	64	Kotar Novska			46
Kotar Kostajnica	8			Kotar Pakrac	6	7	6
Kotar Petrinja	2	44		Kotar Požega	38		
Kotar Pisarovina	32	129	98	Kotari	211	205	183
Kotar Samobor	36	12		Grad Brod	1	6	
Kotar Sisak	6	105	60	Grad Požega			
Kotar Stubica				Gradovi	1	6	
Kotar Sv. Ivan Zelina		43	8	<i>Ukupno</i>	<i>212</i>	<i>211</i>	<i>183</i>
Kotar Velika Gorica	84	67	108	<i>Žup. Virovitica</i>			
Kotar Vrginmost	28	21		Kotar Đakovo	115	289	522
Kotar Zagreb		4	90	Kotar Donji Miholjac	17	110	112
Kotari	317	531	540	Kotar Našice	173	241	337

(nastavak na sljedećoj stranici)

(nastavak)	1880.	1890.	1900.		1880.	1890.	1900.
Grad Karlovac	37	43	60	Kotar Osijek	158	241	559
Grad Petrinja			1	Kotar Slatina	25	80	332
Grad Sisak				Kotar Virovitica	189	58	191
Gradovi	37	43	60	<i>Ukupno</i>	<i>677</i>	<i>1019</i>	<i>2053</i>
<i>Ukupno</i>	<i>354</i>	<i>574</i>	<i>601</i>	<i>Grad Osijek</i>	3		7
<i>Glavni grad Zagreb</i>	1	13	4				
<i>Žup. Srijem</i>				Kotari	2002	2737	2953
Kotar Ilok	44	91	180	Grad Karlovci			11
Kotar Irig	41	105	73	Grad Mitrovica	10	13	37
Kotar Mitrovica	28	110	37	Grad Petrovaradin		8	
Kotar Ruma	182	273	332	Gradovi	10	21	48
Kotar Stara Pazova	152	257	239	<i>Ukupno</i>	<i>2012</i>	<i>2758</i>	<i>3001</i>
Kotar Šid	191	161	90	<i>Grad Zemun</i>	27	42	1
Kotar Vinkovci	438	604	769	<i>Ukupno Kotari</i>	3396	4737	7075
Kotar Vukovar	178	228	201	<i>Ukupno Gradovi</i>	86	156	132
Kotar Zemun	305	214	299	<i>Ukupno Kotari i Gradovi</i>	<i>3482</i>	<i>4893</i>	<i>7207</i>
Kotar Županja	443	694	733				

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. I, 24-35; Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. II, 23-24.

## PRIJEDLOZI HSGD-a ZA REGULIRANJE "CIGANSKOGA PITANJA"

Prema pravilima HSGD-a, jedanput u godini morala se održati godišnja skupština, na koju su trebali biti pozvani članovi upravljačkog odbora i predstavnici podružnica. Tako je sredinom prosinca 1886. u Zagrebu održana Glavna skupština, a dvadesetak dana prije toga u *Narodnim novinama* pojavio se članak u kojem se najavljuje skupština te se u osvrtu na prijašnje skupštine ističe kako "...tu sjedi velikaš, tu biskup, tamo vlastel, ovdje svećenik, odvjetnik, činovnik, pa i seljak naš došao je amo, da sluša razprave gospode stvari, koja ga najviše interesira. Svi ti slojevi kupe se na sastanak, da viećaju o staroj našoj rani, o našem gospodarstvu, nebi li ga sjedinjenimi silami kako unaprijedili i podigli. Zastupnici podružnicah dolaze, da živom riečju zastupaju interese svojih krajevah, ili da zagovaraju obće korisne predloge gospodarstvene naravi. Osamljeni gospodari iz zabitih miestah, koji su imali povoda, pa i vremena čitavu godinu razmišljati o svojih gospodarstvenih nevoljah jedva čekaju da uhvate rieč, da izgale svoje srdce u skupu srodnih elementah. Sve je to živo, sve kipi na ovakih skupštinah ..." (*Narodne novine*, 27. 11. 1886., br. 272, 1). Slična je bila atmosfera na ovoj skupštini, ponajprije zbog istupa brojnih predstavnika podružnica (*Narodne novine*, 16. 12. 1886., br. 287, 2, 4; *Obzor*, 17. 12. 1886., br. 288, 4-5). Predstavnici Koprivničke podružnice iznijeli su u 12. točki Dnevnog reda prijedlog da se pošalje molba vladi da poduzme "najstrože mjere" protiv Roma. Tom su prilikom Romi, između ostalog, nazivani "skotima" koji varaju, krađu i nemaju vjere te kako oni "...dave blago, truju svinje da se dočepaju hrane, narod

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

hoće da poludi rad tog gada i ako mu nitko ne pomogne od te more, da će sam gledati riešiti se ..." (*Obzor*, 17. 12. 1886., br. 288, 5). Na kraju je bio prihvaćen prijedlog da se preporuči vladi protjerivanje "stranih cigana" i koloniziranje "domaćih cigana" u redarstveno kontrolirane kolonije uz zabranu njihova daljnjeg kretanja (*Gospodarski list*, 20. 12. 1886., br. 24, 188; *Obzor*, 17. 12. 1886., br. 288, 5; *Narodne novine*, 16. 12. 1886., br. 287, 4). Navedeni prijedlozi bili su upućeni Banskoj vladi, a tek na sljedećoj Glavnoj skupštini HSGD-a, održanoj u prosincu 1887., ponovno se postavilo pitanje Roma. Tom su prilikom predstavnici zagrebačke podružnice predložili da "... se upravi predstavka na visoku kr. zem. vladu, neka bi visoka ista shodna odrediti blagoizvoljeva, da se pitanje glede cigana uredi, te isti na stalnom mjestu nastane i manju problematičku existenciju vode ..." (*Narodne novine*, 16. 12. 1887., br. 286, 3). U zaključku Skupštine ponovljeni su prijašnji prijedlozi o protjerivanju "stranih cigana" i koloniziranju "domaćih cigana" te se najavilo kako će biti izdano posebno rješenje (*Gospodarski list*, 5. 12. 1887., br. 23, 178). Vinko Bek se u veljači iduće godine osvrnuo u *Gospodarskom listu* na prijedloge zagrebačke podružnice HSGD-a o Romima. Bek opisuje Rome kao "najgore nametnike", lukave lijenčine, a zatim navodi Rome iz sela Sv. Klare (okolici Zagreba) kao primjer "pripitomljenih cigana". Na kraju se zalaže da se Romima omogućí povoljna kupnja zemljišta, posebice onih neobrađenih (šikara i šuma), čime bi se omogućila njihova kolonizacija te u slučaju njihova otpora predlaže njihovo protjerivanje (*Gospodarski list*, 20. 2. 1888., br. 4, 32).

Zemaljska je vlada 23. srpnja 1888. uputila odgovor županijskim i gradskim vlastima, kojim je tražila mišljenje o prijedlogu HSGD-a o protjerivanju stranih i kolonizaciji domaćih Roma (*Gospodarski list*, 20. 11. 1888., br. 22, 1; *Obzor*, 23. 10. 1888., br. 244, 3; *Obzor*, 5. 11. 1888., br. 254, 3). Među prvima je reagirala Pakračka podružnica HSGD-a, kada je potkraj kolovoza 1888. njezin predsjednik Ljudevit Stein zajedno s tajnikom Josipom Zulnacherom poslao predstavku kotarskim vlastima u Pakracu o naseljavanju Roma. Predstavka se sastojala od prijedloga da se Romima dade u zakup neobrađeno zemljište, čime bi ih se "pritegnulo" na naseljavanje, a pritom "... ne bi se smjele ciganom putnice izdavati, te bi im valjalo posvema posjećivanje vašara, hramova i.t.d. zabraniti; jer dok im se dopuštalo bude, dotle neće ciganin na grunt stalno sjesti....(...)...gore označene mjere, koje bi se kod privredjivanja životnih potreba proti ciganom poprimit morale, ponješto su doduše drakonične naravi, te bi im i javno mnijenje koje u čem prigovorilo, al valja u obzir uzeti i to; tko su cigani i kakvi često puta domaćem, stalnom žiteljstvu upravo zulum pra-



DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

ve?..." (*Gospodarski list*, 20. 9. 1888., br. 18, 141). Osim navedenog, prijedlog je uključivao progon "stranih cigana" i sprečavanje njihova prosjačenja. Uredništvo *Gospodarskog lista* napisalo je na kraju članka "Dodatak", u kojem je pohvalilo prijedloge pakračke podružnice i napomenulo da se treba drastično postupati s Romima (*Gospodarski list*, 20. 9. 1888., br. 18, 141). Upravo će "drastičnost" u prijedlozima za rješavanje ove problematike biti znatno izražena, što sugerira izrazito negativnu percepciju Roma i samog rješavanja ove problematike.

Od listopada do studenog 1888. na županijskim i gradskim sjednicama te na sjednicama podružnica HSGD-a raspravljalo se o vladinu upitu iz srpnja iste godine. Stjepan pl. Josipović predložio je na skupštini zagrebačke županije, održanoj 29. listopada 1888., osnivanje posebnog odbora za rješavanje "ciganskoga pitanja". Zahtjev je podržan, nakon čega je osnovan Odbor koji su činili Dragutin Jagić, Ante Lovrić i sam predlagatelj, Stjepan pl. Josipović (*Obzor*, 23. 10. 1888., br. 244, 3; *Obzor*, 29. 10. 1888., br. 249, 2). Navedeni članovi bili su izabrani jer su živjeli na područjima gdje je bilo najviše problema s Romima, pritom treba napomenuti kako su oni bili istaknuti političari (Jagić je bio kotarski predstojnik u Velikoj Gorici, Lovrić sisački gradonačelnik, a Josipović turopoljski župan i virilist Hrvatskoga sabora) (*Gospodarski list*, 20. 11. 1888., br. 22, 170; *Obzor*, 29. 10. 1888., br. 249, 2; Mujadžević, Dugački, 2005., 517-519).

Ludbreška, pregradska i zlatarska podružnica HSGD-a najavile su za studeni 1888. raspravu oko najboljega načina kako da se kolonizira romsko stanovništvo (*Obzor*, 2. 11. 1888., br. 252, 3; *Obzor*, 5. 11. 1888., br. 254, 5; *Narodne novine*, 19. 11. 1888., br. 266, 5; *Obzor*, 19. 11. 1888., br. 266, 4). Tada se o ovoj temi raspravljalo na zagrebačkom gradskom poglavarstvu, prilikom čega se podsjetilo na to kako su "prije" vlasti u Zagrebačkoj županiji dale ošišati Rome, čime se spriječio njihov boravak u Županiji. Zatim su neki predložili da bi Rome trebalo prisiliti na javne radove, čime bi ih se odvratilo od daljnega boravka na ovom području, ili bi ih "... valjalo silom naseliti, naročito u krajevah, gdje imade mnogo zemlje, koje se neobradjuje, oduzeti im konje, te ih staviti pod osobiti nadzor oblasti, da nepobjegnu. Djecu cigansku valjalo bi dati u škole, i to žensku u samostane, mužku u sirotišta ili ine zavode. Svakako bi valjalo to zlo odstraniti što prije, jer cigani su se u zadnje vrijeme dali uz kradje i na razbojstva ..." (*Obzor*, 5. 11. 1888., br. 254, 3). Primjetan je visok stupanj sumnjičavosti i nepovjerenja prema Romima, na njih se gleda kao na "zlo" koje se mora što prije riješiti, i to čak odvođenjem njihove djece u samostane ili druge zavode. No postojalo je i drugačije mišljenje kako postupati s Romima. Tako je Theodor vitez Theodo-

rović, tajnik Bjelovarsko-križevačke županije, na sjednici županijske skupštine održanoj 30. listopada 1888. uime županije načelno odbio kolonizaciju Roma sve dok se ne uspostavi bolje lokalno redarstvo i ne osigura prikladno zemljište, napomenuvši pritom kako lokalne (kotarske i općinske) vlasti moraju bolje provoditi postojeće odredbe o Romima (*Narodne novine*, 6. 11. 1888., br. 255, 2; *Obzor*, 7. 11. 1888., br. 256, 3; Uzorinac, 1889., 69). Slični stavovi bili su primjetni na skupštinskoj sjednici Varaždinske županije, održanoj 26. studenog iste godine. Na sjednici je Marc-Aurel pl. Fodroczy, kao podžupan Varaždinske županije, istaknuo kako se moraju poštivati postojeće odredbe o stranim Romima i njihovu protjerivanju u zavičajno mjesto, dok se kod domaćih Roma mora spriječiti "bezposleno klataranje" i "priučiti" ih na "redoviti" (sjedilački) način života (*Narodne novine*, 6. 11. 1888., br. 255, 1; *Narodne novine*, 4. 12. 1888., br. 279, 2; *Obzor*, 5. 12. 1888., br. 280, 3). Fodroczy je zatim predložio da se "... svi domaći cigani popišu, nadležnost njihova konstatira i polazak sajmovah po ciganah ograniči i samo glavom obitelji dozvoli zadržavanje izvan zavičajne občine kroz neko vrieme, ako se dopuštenim kakvim zanatom bave ..." (*Narodne novine*, 4. 12. 1888., br. 279, 2). Tri dana kasnije održana je jesenska skupština Srijemske županije, na kojoj se raspravljalo o spomenutom vladinom zahtjevu. No bio je samo izabran odbor koji je trebao "temeljito i svestrano" proučiti navedenu problematiku (*Narodne novine*, 19. 11. 1888., br. 266, 1; *Obzor*, 11. 12. 1888., br. 284, 3). Uz to, na sjednici Virovitičke županije, održanoj 30. studenog 1888., bio je odbijen prijedlog o donošenju novih odredaba o Romima, nego su se skupštinari složili oko potrebe poštovanja postojećih odredbi o njima (*Narodne novine*, 23. 11. 1888., br. 270, 1; *Obzor*, 24. 11. 1888., br. 271, 3; *Narodne novine*, 19. 12. 1888., br. 291, 2). Nekoliko dana prije na skupštini Požeške županije raspravljalo se o romskoj problematici, no nisu poznate pojedinosti same rasprave (*Narodne novine*, 13. 11. 1888., br. 261, 1). Napomenuo bih kako nisam pronašao vijesti o sličnim raspravama u skupštinama drugih županija, no valja pretpostaviti kako su na njoj prevladavali slični stavovi o potrebi poštivanja postojećih odredbi u kontekstu rješavanja "ciganskoga pitanja". Ivan Jagić, gospodarski stručnjak i jedan od članova HSGD-a, potkraj studenog 1888. u *Gospodarskom listu* osvrnuo se na raspravu o "ciganskom pitanju" u županijama. Tom je prilikom napisao kako su "... cigani jedna od onih nevolja, što spada u iste one litanije, kako kuga, glad, vojska, povodnje i. t. d. Cigani su pravi mikrobi, ne mikrobi ladanjskog života, s kojih strada i ono malo udobnosti ili zadovoljstva, što ga uz tolike nevolje ipak jošte može čovjeku pružiti prebivanje na selu ..." (*Gospodarski list*, 20. 11. 1888., br. 22, 169). Zatim je na-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

stavio opisujući Rome kao razbojnike, prevarante i "socijalne parazite", a na kraju zaključio kako "... cigansko će pitanje riješiti tek visok stepen agrarne i narodne kulture, uz koji će nestati cigana, kao što na sunčanu svijetlu i u zdravu zraku nestaje gamadi i štetnih gljiva ..." (*Gospodarski list*, 20. 11. 1888., br. 22, 170).

Neke su podružnice do održavanja nove glavne skupštine HSGD-a (potkraj siječnja 1889.) istupile s prijedlozima oko rješavanja "ciganskoga pitanja". Tako je pakračka podružnica predložila slanje posebnih glasnika po selima koji bi trebali obavijestiti stanovništvo o odredbama o Romima. Podružnica u Zlataru najavila je uvrštenje pitanja kolonizacije domaćih Roma i protjerivanje stranih Roma na dnevni red Glavne skupštine HSGD (*Gospodarski list*, 20. 12. 1888., br. 24, 189; *Gospodarski list*, 5. 1. 1889., br. 1, 7). Novomarofska je podružnica bila izravnija te je predložila "... da se umoli visoka kr. zem. vlada da provede kolonizaciju cigana bilo vanredno administrativnim, bilo legislativnim putem; da se ne poduzme kolonizacija na teret občina i ne na jedan put, nego postepeno, radi sigurnijeg uspjeha i manjih troškova, te da se pri tom postupi sa gledišta drakoničnih mjera, a ne sa gledišta humaniteta i liberalizma ..." (*Gospodarski list*, 20. 1. 1889., br. 2, 14-15). I dalje je primjetan naglasak na "drakonskim" (represivnim) mjerama, a pritom se razmišljalo kako bi država trebala snositi troškove za rješavanje navedenoga problema.

Slični stavovi o Romima i načinu rješavanja navedene problematike bili su primjetni na Glavnoj skupštini HSGD-a, održanoj 24. siječnja 1889. u Zagrebu. Zlatarska i novomarofska podružnica podnijele su prijedlog da se uvrsti na dnevni red kolonizacija domaćih Roma i protjerivanje stranih Roma, što je bilo odmah prihvaćeno. Na skupštini su Romi bili nazivani "ljutim neprijateljima tudjega imetka", skitnicama i beskućnicama, zatim se predlagalo zatvaranje granice na Dravi s Ugarskom radi sprečavanja dolaska Roma, strogo pridržavanje postojećih propisa, veća aktivnost lokalnih vlasti, popisivanje i vođenje evidencije o Romima, zabrana pristupa sajmovima te mogućnost oduzimanja konja (*Gospodarski list*, 5. 2. 1889., br. 3, 18; *Obzor*, 25. 1. 1889., br. 21, 1; *Obzor*, 26. 1. 1889., br. 22, 4). Zanimljiv je istup jednoga seljaka iz okolice Jastrebarskog, koji je primijetio kako su "... cigani za svako selo prava nevolja, jer krađu, do čega dodju, a druge zločine počinjaju. Uz to seljak stoji naprema njim bez obrane. Za cigane nek se stvori posebna naseobina, da neškoda seljaku: cigan neradi, a živi, dočim seljak radi i te kako, pa nemože da živi, uz to jošte ogromne poreze plaća ..." (*Obzor*, 26. 1. 1889., br. 22, 4). Ovim istupom postaje jasnija pozadina seljačko-romskih sukoba i stvaranje izrazito negativne percepcije o Romima kao "para-

zitim" seljačkih gospodarstava. Na kraju se zaključilo da se uputi molba Zemaljskoj vladi o potrebi kolonizacije Roma (*Gospodarski list*, 5. 2. 1889., br. 3, 18).

Nakon ove skupštine i dalje se u nekim županijama raspravljalo o "ciganskom pitanju". Tako je na sjednici Ličko-krbavske županije s početka lipnja 1889. istaknuto kako je "... primljeno rješenje županijske oblasti, da se strani cigani, čim stupe na teritorij županije, silom odstrane, a domaći, kojih je vrlo malo, da se stave pod strog redarstveni nadzor ..." (*Narodne novine*, 6. 6. 1889., br. 130, 2). Na jesenskoj skupštini zagrebačke županije Dragutin Jagić je u ime "Odbora *ad hoc* za kolonizaciju ciganah" podnio izvještaj. Odbor je predložio, između ostalog, da se protjeruju nomadski i spriječi "klatarenje" drugih Roma, a pritom oružnici mogu spaliti njihove čeroge. Osim toga, predložena su ograničenja u romskim zanimanjima (mogu se baviti glazbom, no zabranjeno im je kućarenje i trgovanje konjima), dok bi financijski teret u provođenju navedenih odredbi snosila državna vlast (*Gospodarski list*, 5. 1. 1890., br. 1, 7; *Narodne novine*, 27. 11. 1889., br. 273, 4). Županijska je skupština prihvatila navedene prijedloge Odbora te se obvezala da će ih poslati vladi. U ovim prijedlozima primjetno je naglašavanje (uobičajene) oštine i represije u postupanju prema Romima i državno snošenje tereta troškova navedenih mjera, čime se htjelo olakšati lokalnim vlastima. Zanimljiv je članak "O kolonizaciji cigana", u kojem se komentiraju navedeni prijedlozi Odbora o Romima, pritom je anonimni autor nastojao dati svoj pogled na pozadinu napetosti i sukoba između seoskoga i romskoga stanovništva. On podsjeća na tešku gospodarsku situaciju na selu, koja je nastala kao posljedica dioba kućnih zadruga i zbog čega seosko stanovništvo više nije bilo "dobrohotno" prema (npr. davanju milostinje) Romima, na što su oni odgovorili čestim krađama i razbojstvima. Ovako narušena sigurnost u ruralnim područjima potaknula je dio članova HSGD-a na raspravu, u kojoj su državne i lokalne vlasti bile pozvane na rješavanje "ciganskog pitanja" (*Gospodarski list*, 5. 1. 1890., br. 1, 7). Spomenuto razmišljanje o odnosu između seljaka i Roma slično je mišljenju onoga seljaka iz Jastrebarskog na prethodno održanoj glavnoj skupštini HSGD-a. Može se zaključiti kako su seljaci zbog pogoršanih ekonomskih prilika postali osjetljiviji na kriminalitet Roma, što je dovelo do izraženijih međusobnih sukoba. Uz to, u javnosti su se i dalje isticali razni prijedlozi za rješavanje navedene problematike – od proglašenja edikta kojim bi se trebali pozvati svi Romi da pred vlastima izjave gdje žele prebivati do prisiljavanja na javni rad i vojnog regrutiranja u posebne čete (*Gospodarski list*, 5. 1. 1890., br. 1, 7-8; *Narodne novine*, 26. 9. 1890., br. 221, 4).

Županijske vlasti nastavile su se i dalje baviti "ciganskim pitanjem", tako se polovicom lipnja 1891. na skupštini Požeške županije raspravljalo o mjerama protiv širenja konjskih bolesti među Romima. Tom je prilikom Josip Hanzl, županijski veterinar, predložio ograničenja držanja konja, evidentiranje svakoga konja te omogućavanja trgovine konjima samo stalno naseljenim Romima što je Skupština prihvatila (*Narodne novine*, 25. 6. 1891., br. 143, 3). Potkraj iste godine na sjednici Bjelovarsko-križevačke županije raspravljalo se o raznim skitnicama. Tom je prilikom Milan Rojc, jedan od zastupnika, predložio zabranu prosjačenja Romima i njihov boravak izvan zavičajne općine. Skupština je prihvatila navedene prijedloge i osnovala Odbor za izradu posebnoga statuta (*Narodne novine*, 23. 12. 1891., br. 294, 3). O problemu skitnica raspravljalo se i na skupštini Zagrebačke županije, održanoj 9. prosinca 1892., prilikom čega je Stjepan Kovačević, župan Zagrebačke županije, predložio upućivanje zahtjeva zemaljskoj vladi o donošenju jedinstvene odredbe o skitnicama, što je bilo odmah prihvaćeno. Ispravno je zaključiti kako su navedene odredbe bile na tragu prijedloga HSGD-a o sprečavanju romskoga "klatarenja" (*Narodne novine*, 17. 12. 1892., br. 288, 3). U ovom razdoblju u dijelu godišnjih županijskih izvještaja o redarstvu i javnoj sigurnosti često su se spominjali Romi u kontekstu narušavanja sigurnosti i poduzetih redarstvenih mjera. Najviše se o Romima pisalo u izvješćima Virovitičke i Srijemske županije, jer je na njihovu području živio najveći broj Roma. Posebno je bilo primjetno razlikovanje poštenih i radišnih domaćih (sjedilačkih) Roma od stranih i besposlenih (nomadskih) Roma. Tako je u *Izvješću Upravnog odbora županije Virovitičke* za 1892. navedeno kako "... medju ovakove skitnice spadaju cigani: kovači i kotlari. Ovi su riedko kada stalno nastanjeni, već su to čergaši, koji se skiću od mjesta do mjesta te se većim dielom bave tatbinami, a naročito kradjom konja. Usuprot tome su cigani kotlari mirni i radini ljudi, koji su većim dielom i stalno naseljeni ..." (*Izvješće ... županije virovitičke*, 1893., 69). Zanimljivo je kako nisu samo županije poduzimale konkretne poteze u odnosu na Rome nego su i neki gradovi pojačali redarstvenu kontrolu nad Romima. Tako je u jeku rasprava o rješavanju "ciganskoga pitanja" u jednom zagrebačkom fotografskom atelijeru bila fotografirana skupina uhićenih Roma iz Cislajtanije (austrijskoga dijela Austro-Ugarske) radi vođenja redarstvene evidencije o (stranim) Romima (*Obzor*, 11. 6. 1890., br. 132, 3).

Nameće se pitanje uspješnosti inicijative HSGD-a u rješavanju "ciganskoga pitanja", posebice jesu li prestali seljačko-romski sukobi te je li njome bio zaustavljen romski nomadizam. Najizravnija posljedica inicijative HSGD-a bila je izda-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

vanje Naredbe Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade od 27. lipnja 1893., broj 12.681 "Glede postupka s ciganima i stalnog nadzora nad njima" (Smrekar, 1902., 327). Ona se sastoji od odredbi vezanih za odnos prema stranim i domaćim Romima te za njihovu kolonizaciju. U naredbi je, između ostalog, navedena zabrana klatarenja, progon stranih i "skitajućih" Roma, dok se "ovozemnim" (domaćim) Romima može dopustiti boravak izvan zavičajnoga mjesta ako postoji potreba za njihovim radom, ako posjeduju potrebne isprave te ako se "neprikorno" ponašaju. Zatim je propisano protjerivanje stranih Roma bez obzira na njihovo posjedovanje ispravnih dokumenata i potreba pojačane pogranične kontrole nad kretanjem Roma, čime bi se spriječilo njihovo izbjegavanje sankcioniranja u slučaju bijega u drugu državu ili pokrajinu (Smrekar, 1902., 327-328). Drugi dio naredbe odnosi se na mjere za "prisilnu kolonizaciju domaćih cigana". U uvodu se podsjeća na inicijativu HSGD-a za kolonizaciju Roma, na što je vlada tražila i dobila mišljenja županijskih i gradskih vlasti te "... iz tih izvještaja razabrala je ova kr. zemaljska vlada jednoglasno mnijenje: da se strani skitajući cigani bezuvjetno nemaju trpiti, da su u tom pravcu postojeće uredbe, koje određuju, da se strani skitajući cigani imadu čim se u nas pojave, namah odpratiti u svoju postojbinu, nigdje točno ne vrše, da su postojeće proti stranim ciganskim čergama izdane odredbe dostatne i da će se strani cigani izostajati, budu li se svigdje i svaki put suzbijali ..." (Smrekar, 1902., 328). Zemaljska je vlada na temelju takvih prijedloga odlučila podržati kolonizaciju domaćih Roma i u skladu s time donijela nove odredbe. Propisano je redovito godišnje popisivanje i evidentiranje domaćih Roma, određivanje zavičajnoga prava svakoj romskoj obitelji, pribavljanje osnovnih isprava (potvrde za krštenje, vjenčanje i smrti). U posljednjoj odredbi piše kako "... občinska poglavarstva imaju najmanje jedanput svake godine ciganske obitelji svoga područja točno pregledati, ter tom prilikom konstatovati i njihovo boravište, zanimanje, broj obiteljskih članova, kada i gdje su odsutni bili, kakovih imaju izprava osobnih i za svoje konje, ako takovih imaju, u obće sve okolnosti, koje s gledišta redarstvenoga oblasti znati moraju ..." (Smrekar, 1902., 329). Većina prijedloga koje je Odbor HSGD-a iznio potkraj 1889. bila je ovom naredbom prihvaćena, kao što je sprečavanje i ograničavanje kretanja (posebno stranim / nomadskim) Romima, vođenje evidencije, represivno koloniziranje domaćih Roma te strogo provođenje postojećih odredaba. No iz ove naredbe nije jasno tko će financirati provođenje svih ovih mjera. Ipak, može se protumačiti kako bi velik dio obveza pao na teret lokalnih vlasti (posebice u pojačanoj kontroli nad kretanjem Roma, njihovu evidentiranju i zdrav-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

stvenim kontrolama), što se protivilo prijedlogu HSGD-a. Zanimljivo je da na kraju naredbe stoji da "... kad se bude postupalo ovako svagdje i svagda, kako to već postojeće naredbe odredjuju, prestat će razlog jadikovanju na cigane nit će trebati novih prisilnih sredstava...(...)...utrč će se put njihovoj nastanjenosti, pa će se na taj način natjerati sami na kolonizaciju ..." (Smrekar, 1902., 329). Neke su vlasti reagirale donoseći dodatne odredbe koje su bile usklađene s vladinom naredbom iz lipnja 1893. Na početku studenog iste godine vlasti Virovitičke županije donijele su naredbu br. 1547, kojom su zabranile Romima da drže pse jer "... ti psi, čim se tko strani približava ciganskom šatorom, navale lajati, a kroz to cigani dobe priliku, da za dobe zločince i ukradjene stvari osiguraju ..." (*Izvoješće ... županije virovitičke*, 1894., 67). Na području kotara Jastrebarskog po primjeni navedenih odredbi "... već [su] mnoge kradje prestale, jer ma da je i ukrao što, ipak će teško prodati. Naša oblast išla je još i dalje! Dala je odmjeriti svakom ciganu komad ceste, cigani moraju plaćati cestarinu.... (...) ... naša [u Jastrebarskom, op.a.] kot. oblast odredila je još da ciganska djeca školu polaze!" (*Gospodarski list*, 5. 12. 1893., br. 23, 179). Zanimljivo je kako se o odnosu prema Romima i kolonizaciji Roma u Hrvatskoj i Slavoniji raspravljalo i u inozemstvu. Tako je Oto Spitzer, državni nadodvjetnik, izlažući o problemu prosjaka i skitnica na Kongresu međunarodne kriminalističke udruge, održanom potkraj lipnja 1893. u Parizu, naveo kako je "... pitanje prosjačtva i skitništva u Hrvatskoj i Slavoniji u uzkom savezu sa pitanjem o ustaljenju boravišta ciganah, odnosno sa pitanjem o kolonizaciji ciganah ..." (*Narodne novine*, 5. 7. 1893., br. 151, 3). Napomenuo bih kako se slična inicijativa provodila u isto vrijeme na području Ugarske, kada je na prijedlog Karla Hieronymyja, ugarskoga ministra unutarnjih poslova, proveden "sveobuhvatni" popis Roma na području Ugarske. Tim popisom bilo je popisano 274.940 Roma, od kojih je tek manje od 30.000 živjelo nomadskim ili polunomadskim načinom života. Ovaj popis trebao je poslužiti kao temelj za sveobuhvatne odredbe kojim bi se riješilo "cigansko pitanje" i prisilio na sjedilački način života (*A Magyarországbán...*, 1895., 17-21; *Narodne novine*, 21. 11. 1912., br. 270, 3).

Iz navedenoga može se zaključiti kako je inicijativa HSGD-a za rješavanje "ciganskoga pitanja" bila uspješna, jer je imala za posljedicu donošenje nove naredbe. No razmatrajući je li ona dovela do kolonizacije Roma ili do sprečavanja njihova kriminaliteta, može se reći da je bila neuspješna. Ovakav zaključak temelji se na činjenici da je i dalje znatan dio Roma živio nomadskim životom i bio optuživan i suđen za razbojstva, krađe i prijevare. Hrvatske su vlasti novim odredbama iz 1895. i

1916. nastojale bolje kontrolirati i spriječiti (ili barem ograničiti) njihov nomadski način života (Vojak, 2005.a, 429-435; Vojak, 2005.b, 155-159; Vojak, 2004.a, 365-379). Slično primjećuje Franjo Fancev, koji je sedamnaest godina nakon izdavanja navedene naredbe primijetio kako "... nekako u isto doba (27. lipnja 1893., br. 12.681) izišla je i naredba naše vlade, koja se također bavila tim pitanjem, a kako se ta naredba slabo provodila, izdao je veliki župan županije bjelovarsko-križevačke 11. kolovoza 1895. za svoju županiju u duhu vladine naredbe okružnicu, kojom je učinjen bez dvojbe jedan korak u rješenje kolonizovanja cigana ..." (*Narodne novine*, 21. 11. 1912., br. 270, 3). "Cigansko pitanje" ostalo je i dalje neriješeno.

## ZAKLJUČAK

---

HSGD je osnovan 1841. sa zadaćom da unaprijedi postojeće teške gospodarske prilike u Hrvatskoj i Slavoniji. Jedan dio njegovih članova smatrao je sredinom 1880-ih kako Romi postaju ozbiljan problem jer svojim krađama i prijevarama narušavaju sigurnost na selu te time dodatno otežavaju položaj seljaka i razvoj gospodarstva. Stoga su predložili raspravu o "ciganskom pitanju" i istaknuli potrebu izdavanja odgovarajućih zakonskih mjera. HSGD je prihvatio inicijativu i ubrzo je formirao poseban Odbor koji su činili njegovi istaknuti članovi: Stjepan pl. Josipović, Ante Lovrić i Dragutin Jagić. Oni su predložili niz mjera koje se odnose na pooštreno i represivno kontroliranje Roma, s ciljem protjerivanja stranih, a kolonizacije domaćih Roma. U raspravu su se uključile državne i lokalne vlasti, nakon čega je vlada 1893. donijela novu naredbu o Romima, u kojoj je većinom uvrstila prijedloge HSGD-a i dodala nove, poput obveznoga popisivanja i kontroliranja zdravlja Roma. No ni ovom novom naredbom nije bilo riješeno "cigansko pitanje", jer je jedan dio Roma i dalje odbijao napustiti nomadski način života, a sukobi između seoskoga i romskoga stanovništva nastavili su se.

## IZVORI

---

*A Magyarországbán 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei*, sv. 9, Budapest, 1895., Az Országos Magyar ki. Statisztikai hivatal.

*Gospodarski list*, 1886. – 1893.

*Narodne novine*, 1886. – 1893., 1894., 1912.

*Obzor*, 1886. – 1893.

Smrekar, M. (1902.), *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, sv. 3., Zagreb, Ignjat Granitz.

*Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 1 (1905.), Zagreb (1913.): Kr. zemaljski statistički ured.



DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

*Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 2 (1906. – 1910.).  
Zagreb (1917.): Kr. zemaljski statistički ured.

Uzorinac, V. (1889.), *Izveštaj o djelovanju upravnog odbora županije Bjelovarsko – križevačke za godinu 1887. i 1888. Zatim izveštaj o stanju uprave županije Bjelovarsko – križevačke za godinu 1888.* Križevci, Tisak Gustava Neubergera.

Vežić, M. (1884.), *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigljudbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom biošom hrv.-slav. Krajinom.* Zagrebu, sv. I., Zagreb, Naklada Akademijske knjižare L. Hartmana.

## LITERATURA

---

Arčabić, G. (2003.), Formiranje i rad Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u vrijeme preporoda (1841.–1848.), *Povijesni prilozi*, 25: 309-328.

Crowe, D. M. (1996.), *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York: St. Martin's Griffin.

Czoernig, K. F. v. (1857.), *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, sv. 3., Wien: Staatsdr.

Despot, M. (1967.), *Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1850. do 1918.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

Fraser, A. (1995.), *The Gypsies*, Oxford: Blackwell Publishing Company.

Goldstein, I. (2003.), *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.

Gross, M. i Szabo, A. (1992.), *Prema hrvatskom građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus.

Hrvatić, N., Ivančić, S. (2000.), Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3): 251-266.

Kenrick, D. (2004.), *Gypsies: From the Ganges to the Thames*, Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.

Kukuljević Sacinski, I. (1862.), *Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*, sv. 2, Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj.

Kuralt, F. (1884.), *Rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i njegov razvitak godine 1841. – 1883.* Zagreb: Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo.

Liégeois, J.-P. (1986.), *Gypsies-an illustrated history*, London: Al Saqi Books.

Marushiakova, E. i Popov, V. (2001.), *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Matasović, J. (1928.), Cigani u doba terezijanstva i josefinizma, *Narodna starina*, 7 (17/2): 200-201.

Maticka, M. (2002.), Povijesne okolnosti evolucije seljačkog posjeda u Hrvatskoj u 20. st. U: M. Štambuk, I. Roglić i A. Mišetić (ur.), *Prostor Iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (str. 179-195), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Mirković, M. (1985.), *Ekonomska historija Jugoslavije*, sv. II, Pula-Rijeka: Čakovski sabor, Istarska naklada, Otokar Keršovani, Centro di ricerche storiche.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

Mujadžević, D. i Dugački, V. (2005.), Josipović (Josipovich, Josipovich, Jozipovich), *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6 (I – Kal): 517-519.

Mujić, M. A. (1952.-1953.), Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom*, 3-4: 137-194.

Pavličević, D. (1991.), O djelatnosti podružnice Gospodarskog društva u kotaru Dugo Selo sredinom XIX. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, 24: 171-180.

Petrović, (1976.), Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 13-1: 123-145 (otisak).

Szabo, A. (1987.), *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860. – 1873., sv. I (Društvena struktura nosilaca političkih i privrednih institucija)*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D. (1968.), *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb: Školska knjiga.

Šišić, F. (1918.), *Hrvatski saborski spisi*, sv. 5, Zagreb: Akademijaska knjižara Lav. Harmana (St. Kugli).

Tkalčić, I. K. (1898.), Knjiga sudbenih poziva i presuda (1375.-1391.). U: *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*, knj. 5. Zagreb: Brzotisak K. Albrechta (Jos. Wittasek).

Vojak, D. (2004.a), Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910. *Sociologija sela*, 17 (165/166, 3/4): 363-383.

Vojak, D. (2004.b), Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910. *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (2): 701-728.

Vojak, D. (2005.a), Doprinos Franje Fanceva u proučavanju povijesti romskog stanovništva na prostoru Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 14 (3): 421-438.

Vojak, D. (2005.b), Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske, 1873.-1918. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37: 145-162.

Waller, J. (1999.), Gospodarsko društvo Kotara Našice. *Našički zbornik*, 4: 230-245.

## Initiative of the Croatian-Slavonic Economic Society in Solving the "Gypsy Question" in Croatia and Slavonia at the End of the 19th Century

Danijel VOJAK  
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In this paper the author writes about the initiative of the Croatian-Slavonic Economic Society in solving the "gypsy question" in Croatia and Slavonia at the end of the 19th century. *Gospodarski list, Narodne novine, Obzor*, reports of

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB  
GOD. 18 (2009),  
BR. 6 (104),  
STR. 1153-1171

VOJAK, D.:  
INICIJATIVA HRVATSKO...

local authorities and other relevant literature has been analyzed. Most of the members of the Croatian-Slavonic Economic Society perceived the Romany population as "social parasites", thieves, loafers and immoral persons. This is one of the reasons why they suggested that the state and local authorities expel the foreign Romany population and colonize by force the domestic Romany population. Croatian authorities accepted this initiative and issued in 1893 a new order which had incorporated previous suggestions by the Croatian-Slavonic Economic Society. But the "gypsy question" remained unsolved, mostly because of the inadequate organization of state and local authorities and unwillingness of the Romany people to become a sedentary population.

Keywords: Roma, Croatian-Slavonic Economic Society, peasant population, economic

## Initiative der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft zur Regelung der „Zigeunerfrage“ in Kroatien und Slawonien Ende des 19. Jahrhunderts

Danijel VOJAK  
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Die vorliegende Arbeit gründet sich auf dem Studium von einschlägiger Periodika (*Gospodarski list*, *Obzor* und *Narodne novine*), Verwaltungsberichten der Gespanschaftsbehörden sowie relevanter Fachliteratur. Analysiert wird die Initiative der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft zur Regelung der „Zigeunerfrage“ in Kroatien und Slawonien Ende des 19. Jahrhunderts. Die Mitglieder der genannten Gesellschaft, die die Roma als faules Gesindel, Diebe, Betrüger und „soziale Parasiten“ wahrnahmen, erbrachten nach mehrjährigen Diskussionen den Vorschlag, ausländische (nomadisierende) Roma des Landes zu verweisen und einheimische (sesshafte) Roma der Zwangskolonisierung zu unterziehen. Im Jahre 1893 erließ die Obrigkeit eine Sonderanordnung bezüglich der Roma, in die die Vorschläge der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft aufgenommen worden waren. Die „Zigeunerfrage“ wurde damit jedoch nicht gelöst, da ein wesentlicher Teil der Roma eine sesshafte Lebensweise ablehnte und weiterhin mit der Landbevölkerung und den Behörden in Konflikt geriet.

Schlüsselbegriffe: Roma, Kroatisch-Slawonische  
Wirtschaftsgesellschaft, Bauern, Wirtschaft